

– KÖNYVISMERTETÉS –

ÁLLAMÉPÍTÉS KALANDVÁGYBÓL?

Daniel DEFOE – Jakob de BUCQUOI – Alexandre Olivier EXQUEMELIN: *Libertalia*.

Szabad kalózközösségek – az újkor első demokratikus alaptörvényei.

Szerkesztette: MIKLÓS Tamás. Fordította: MIKLÓS Tamás, TÖRÖK Attila.

Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2021. 248 oldal

A kalózok és kalóztársadalmak évszázadok óta népszerű témái nemcsak a mindenkori populáris kultúra termékeinek, hanem tudományos diskurzusok platformjainak is. A kalózkodás nem egzakt módon datált fénykora óta, amelyet az ezzel foglalkozók általában a 17-18. század fordulójára tesznek, a kalózok, az „emberiség ellenségei” (*hostis humani generis*) rendszeresen visszatérő szereplői egyrészt a fikciós irodalmi alkotásoknak és utazástörténeteknek, másrészt pedig a politikai és gazdasági elemzéseknek, mind a saját korukban, mind napjainkban. Számos primer és szekunder forrás áll rendelkezésünkre, amelyek által bepillantást nyerhetünk a kalóznak abba a világába, amely folytonos népszerűsége ellenére még sok kiaknázatlan területet rejt. Jelen forrásgyűjtemény a szabad kalózközösségek és kalózkormányok témája köré épül, három forrásrészlet szövegein keresztül prezentálva a kalózok önszerveződésének és az ehhez köthető írásos szerződéseiknek a lehetőségeit.

Az első forrás a valószínűleg Daniel Defoe által írt *A kalózok egyetemleges története*,¹ amelynek a szerzősége azonban vitatott,² a második forrás a Jakob de Bucquoi nevével

¹ Eredeti cím: *A General History of the Pyrates*.

² Az *A kalózok egyetemleges története* szerzője Charles Johnson kapitánynak nevezte magát művében, ami valószínűsíthetően álnév. A kérdéssel foglalkozók szintén megosztottak a mű szerzőségét illetően. Az sem kizárt, hogy Charles Johnson valójában létezett, viszont a legtöbben Daniel Defoe munkájának tulajdonítják. Például Manuel Schornhorn is, aki az *A kalózok egyetemleges története* azon kiadásának a szerkesztője, amelyet a jelen kötetben is, továbbá a Helge Meves által szerkesztettben is felhasználtak, így itt konzekvensen Defoe nevével találkozhatunk. Ugyanakkor vannak olyanok, akik nem osztják ezt a nézetet, többek között Arne Bialuschewski, aki szerint Nathaniel Mist, a *The Weekly Journal* egyik szerkesztője és korábbi tengerész volt a valódi szerző. Bővebben ld. Arne BIALUSCHEWSKI: Daniel Defoe, Nathaniel Mist, and the „General History of the Pyrates”. *The Papers of the Bibliographical Society of America*, vol. 98., no. 1. (2004) 21–38.

fémjelzett *Nevezetes kalandok az Indiába tartó tizenhat év során*,³ míg a harmadik forrás a Alexandre Olivier Exquemelin tollából született *Az amerikai tengeri rablók*.⁴ A magyar kiadás Miklós Tamás és Török Attila fordításában, valamint előbbi szerkesztésében, a Helge Meves által szerkesztett és bevezetővel ellátott *Daniel Defoe: Libertalia. Die Utopische Piratenrepublik* című munka alapján, és azt kiegészítve készült. Az elemzés előtt ejtek pár szót a könyv külső jegyeiről. A vörös színű dombornyomott vászonkötés elegáns külsőt kölcsönöz a kötetnek, amelynek tábláján egy korabeli metszet látható Bartholomew Roberts kapitányról, akihez az egyik kalózkormány köthető. Fontos megemlíteni az írásképet is, ugyanis jelen kötetben alkalmazták először a Misztótfalusi Kis Miklós tipográfus 1688-as betűi alapján konstruált Atlantisz Antiqua®-t. A kiadó ezzel az unikális írásképpel kiegészítve a könyv fentebb említett külső jegyeit, rendkívül elegáns és figyelemfelkeltő, de mégis ízléses kötetet jelentetett meg.

A könyvben először magyarul és angolul szó esik a fentebb említett Misztótfalusi Kis Miklós-féle íráskép történetéről és digitalizációjáról, majd ezt a forrásrészletek követik. Elsőként az A kalózok egyetemleges története-t mutatják be, pontosabban azokat a részeket, amelyek egyrészt az írásos „kalóz-szerződésekről” szólnak, másrészt a Misson kapitány által Madagaszkáron alapított Libertalia nevű településről, ahol a kalózok, a bennszülöttekkel együtt, a kor politikai és társadalmi berendezkedésével ellentétesen, mai szóval élve demokratikus közegben és egyenlőségben éltek. Ez a kötet leghosszabb része, ezt Bucquoi, majd Exquemelin leírása követi. A mű utolsó két nagyobb fejezete Helge Meves lefordított bevezetője, valamint Miklós Tamás tanulmánya.

A szerzőség és a hitelesség kérdését külön meg kell vizsgálni. A Robinson Crusoe szerzőjével, Defoe-val, azonosított Charles Johnson kapitány nem első kézből szerezte a kalózkorról szóló információit, hanem másod- vagy harmadkézből, többek között ez az oka annak, hogy művének hitelessége szakmai viták tárgyát képezi. A kérdésnek több publikációt szentelő Richard Frohock szerint a mű narratívája kettős satíráként jelenik meg, ahol a szerző egyrészt leírja és ezzel valamilyen szinten legitimálja azt a „kalóztöposzt”, amely szerint a társadalom gazdag és privilegizált rétege elnyomja az alatta levőket. Emellett ez az össztársadalmi méltánytalanság az egyik oka a kalózok száma rapid növekedésének. Másrészt viszont Frohock legtöbb esetben úgy szemlélteti a kalózokat, mint kegyetlen bűnözőket.⁵ A szerzői szándék nem egyértelmű, nyilvánvalóan nem lehet azt állítani, hogy fikciós mű, amely kizárólag azért született, hogy kielégítse a kalózkorról szóló beszámoló iránti korabeli olvasói igényeket, viszont nem lehet pusztán utazástörténetnek sem aposztrofálni, különösen, ha a Misson kapitányról és a *Libertalia*ról szóló részeket nézzük.

A történet szerint Misson kapitány egy összecsapás során választás elé kényszerült, hogy átveszi-e a kapitányságot vagy nem. Utóbbi esetben viszont „nem számíthat[ott] arra, hogy Fortuna valaha ismét ilyen szabad döntés elé állítja”, ezért megragadta szerencséjét

³ Eredeti cím: *Aanmerkelyke ontmoetingen in de zestien jaarige reize naa de Indien*.

⁴ Eredeti cím: *De Americaensche Zee-Rovers*.

⁵ Richard FROHOCK: Satire and Civil Governance in „A General History of the Pyrates” (1724, 1726). *The Eighteenth Century*, vol. 56., no. 4. (2015) 468.

és kapitány lett. (42. old.) Ezt követően „tudós tisztjével”, Caracciolival együtt szakított a hajókon hagyományos autoriter kormányzással, és a saját kalózhajóján egyenlőséget hirdetett. Sőt, Caraccioli szerint, „nem kalózkok ők, hanem az Isten és a természet által nekik ajándékozott szabadságot választott férfiak”. (44. old.) A fedélzeten tehát teljes egyenlőséget hirdettek, amelyet többek között mindenki számára ugyanolyan bánásmódot biztosítva, a legénység minden tagját magába foglaló Tanács felállításával garantáltak. „Mert ha elbukik az egyenlőség, annak nyomor, zűrzavar és kölcsönös bizalmatlanság a következménye”. (47. old.) Misson kapitány eltörölte a rabszolgaságot, sőt ellentétbe állítva saját legénységével, azokat nevezte rabszolgának, akik őket kalóznak titulálták:

„megérti, ha olyan férfiak, akik rabszolgának születtek, s ekként nőttek fel, ami megtörte az élethez kellő bátorságukat, s akik képtelenek nagylelkűen gondolkodni, és nem ismervén velük született jogaikat és a szabadság édes örömét, láncaik csörgésére táncolnak – ők adják a glóbusz lakóinak többségét –, ha tehát az ilyen emberek kalózkoknak bélyegzik e nemes lelkű legénységet, és érdemnek tartják, ha segíthetnek elpusztításukban.” (47. old.)

Nemcsak a fedélzeten valósították meg ezt az egyenlőségen alapuló ideáltipikus közeget, hanem a szárazföldön is, ugyanis létrehozták Libertalia települését, ahol olyan államszervezetet építettek ki, amelyet mai szóval képviseleti demokráciának nevezhetünk. Meghatározták a törvényhozás és az igazságszolgáltatás szabályait és eljárásait, illetve miután kinevezték a fontosabb állami hivatalnokokat, összeállították a Tanácsot „tekintet nélkül børszínükre vagy nemzetiségükre”. (96. old.) Maga a forrás is „demokratikus kormányforma”-ként hivatkozik a kalózkok politikai rendszerére, ahol „az emberek maguk a törvények megalkotói és elbírálói”. (95–96. old)

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni bizonyos szavak és kifejezések (mint például a demokrácia) szemantikai háttérét, ugyanis ezek jelentése korszakonként és területenként változott, így annak ellenére, hogy bizonyos modern kifejezések megtalálhatóak a kora újkori szövegekben, azok alatt a kortársak mást értettek, mint napjainkban. Az olvasó olyan jelenségekkel találkozik a Misson kapitányról és településéről szóló részek olvasása közben, mint többek között természeti állapot, társadalmi szerződés, ellenállási jog, népszuverenitás, közvetlen demokrácia, amelyek a kora újkori államelméleti értekezések szerves részei voltak. Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy a leírt politikai berendezkedés utópia-e. A 18. században, amikor a fikció és a valóság között már nem olyan éles a határvonal az irodalmi művekben, mint az utópiailrodalom korai szakaszában, nehéz kategorizálni egyes munkákat. A fikciós utazástörténetek az utópisztikus hagyományokkal ötvöződtek, valamint új műfajként a regény is megjelent, amelynek következtében a *Libertalia* esetében is problémás a műfaji besorolás.⁶ *Libertalia* esetleges létezésével Helge Meves is foglalkozott a kötetben, rámutatva, hogy Charles Johnson kapitány művén kívül jelenleg nincs olyan forrás, amely

⁶ MACZELKA Csaba: *A kora újkori angol utópiák magyar története*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019. 265–266.

megerősítene a kalózköz társaság létezését, viszont kiemeli, hogy „máig nem került elő olyan forrás, amely vitatná *Libertalia* létét”. (175. old.)

Ezen a ponton fontos kitérni Bucquoi és Exquemelin munkáira is. Jakob de Bucquoi utazó és térképész volt, akit Taylor kapitány vetett fogságba, ami alapján beszámolóját írta a kalózok életéről. Alexandre Olivier Exquemelin pedig hajóorvosként állt a kalózok szolgálatába, így ő is első kézből szerezte az információit a kalózlétről. Érdekes összehasonlítani ez utóbbi két szerző által leírt „kalózszerződéseket”, a Defoe által bemutatottakkal, amelyek Bartholomew Roberts, George Lowther és John Phillips kapitányhoz köthetőek. Mivel ezek a részek elkülönülnek a *Libertalia*ról és Misson kapitányról szóló leírásoktól, hiszen a könyvben ezek után következnek, önállóan kell kezelni őket. A két szerző követi az elsőt abban, hogy szinte ugyanazokat a pontokat sorolja fel ezekben az egyezményekben: egyenlő zsákmányelosztás és szabályozott porciózás; lopás és szerencsejáték tilalma; saját fegyver kezelésének szabályozása; nők hajóra való felvitelének, illetve abuzálásának tilalma; hajón való verekedés és zendülés tilalma; posztelhagyás és csatából való elmenekülés büntetése; kárpótlások meghatározása; hűtlenség büntetése. Amennyiben teljesen eltekintünk a *Libertalia*tól, láthatjuk, hogy ezek a megkötések elsősorban praktikus célokat szolgáltak, és igyekeztek lefedni a hajón lévő tevékenységek minden területét. Ahhoz, hogy a legénység hatékonyan tudjon együttműködni, csírájában el kellett fojtani az esetleges konfliktusokat és a zendüléseket, így a zsákmányból való egyenlő részesedést és a büntetendő tevékenységeket már célszerű volt elsőként szabályozni. A szerzők közül Bucquoi az egyetlen, aki a pontok közé sorolja, hogy „tilos egymás szidalmazása, vagy vallásokról folytatott vita” (119. old.). Ez mindenképpen „modernebb” közeget engedne feltételezni, viszont itt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezzel a szabállyal valószínűleg nagyobb konfliktus kitörését akarták elkerülni.

A forrásközlést követő szerkesztői tanulmányok közül az első Helge Meves írása. A szerző ebben felvázolja a történeti hátteret, bemutatja a forrásokat, és ismerteti a téma irodalmi előzményeit, valamint államelméleti összefüggéseit. Részletezi továbbá a kalózok esetleges önszerveződésének és alkotmányainak historiográfiai kontextusát. Meves tanulmányában több ízben él a marxista történetírás terminológiájával, olyan szavakat és kifejezéseket használva, mint rablókapitalizmus (131. old.), eredeti tőkefelhalmozás (132. old), forradalom kontra ellenforradalom (194. old), amelyek anakronizmusnak hathatnak, főleg, hogy a szerző a kalózok önszerveződését is hajlamos modern fogalmakkal jellemezni. Fentebb említettem, hogy bizonyos modernkori kifejezések (mint a demokrácia), már a kora újkorban is léteztek, viszont mást jelentést tulajdonítottak neki, mint napjainkban, amit egy ilyen tanulmány esetén fontos hangsúlyozni. Meves így fogalmaz:

„Radikálisabb demokráciát valósítottak meg, mint amelyet száz évvel később a francia forradalom, vagy az amerikai követel majd, mely még 1776. július 4-i Függetlenségi nyilatkozatában is alkotmányos rangra emelte a rabszolgaságot, és magasztos szerepet tulajdonított az ültetvényes rabszolgotartásnak. S maga az 1789. augusztus 26-án kelt Emberi és polgári jogok nyilatkozata sem vonatkozott a rabszolgákra. *Libertalia* kiemelkedik a XVII-XVIII. század fordulójának korából és megtöri annak konvencióit.” (140. old.)

A szerző nem csak ebben az esetben von párhuzamot *Libertalia* és jóval későbbi államok alkotmányos jellegzetességei között. A kalózok által bevezetett „általános választójog” kapcsán írja, hogy

„már az általános választójog is csodálatra méltó, hiszen az magában Európában is csak a XX. század második felében volt keresztülvihető: Nagy-Britanniában még 1948-ban is 500 000 polgárnak egynél több szavazata volt, mert a többiekénél nagyobb vagyonnal rendelkeztek. Svájcban a nők csak 1971 óta választhatnak és választhatók, miután a svájci férfiak egy népszavazáson ezt kétharmados többséggel megengedték nekik.” (144. old.)

Az ilyen típusú összehasonlításokat mindenképpen szükséges árnyalni és megfelelő történelmi keretek közé helyezni. Annak ellenére, hogy az utókorban kialakult a kalózokról egy sztereotíp kép, a 17-18. század fordulóján nem lehetett egyértelműen meghatározni, hogy melyik tengerész számított kalóznak, ugyanis sokan állami szolgálatban végeztek kalóztevékenységüket. Őket nevezték privateeroknak. Rendelkeztek kormány által kiadott hivatalos engedéllyel, ami felhatalmazta őket, hogy kizárólag háborús időkben, támadjanak meg vagy foglaljanak el ellenséges hajókat vagy kikötőket, valamint, hogy a lefoglalt árukból megtarthassanak egy, a szerződésben előre meghatározott részt. Anglia már a 13. század óta alkalmazott privateerokat tengeri hadviselésben, sőt a 17. században ezek a privateer-akciók segítették a szigetországot a Nyugat-indiai szigetvilágban való terület- és pozíciószerezésben.⁷ Sejthető, hogy ez a helyzet könnyen adott lehetőséget visszaélésre, hiszen hivatalosan amint vége volt a háborús helyzetnek, a privateeroknak azonnal fel kellett volna hagyniuk a tevékenységükkel, amit általában nem tettek meg, így, jóllehet engedéllyel rendelkeztek, automatikusan „kalózzokká” váltak, ezzel működésük legalitása az állami megbízásuk, sokszor nem egyértelmű kereteitől függött.⁸

A tengereken vékony volt a határ a legalitás és az illegalitás között, ráadásul az átjárási lehetőségek is számosak voltak. Ezek a tengerészek aktívan részt vettek a csempészkereskedelemben, ami nem volt nehéz, hiszen főleg a Nyugat-indiai szigetvilágban sok térség még bizonytalan fennhatóságú területnek számított. Itt jöttek létre félig illegálisban működő kereskedőközpontok, amelyek bizonyos értelemben *Libertalia*hoz hasonló kalóz-településeknek tekinthetőek. Ilyen volt Port Royal is, amely a szigetvilág legfontosabb kereskedelmi központja volt a 17. század végén. Felemelkedését a privateertevékenységgel működő csempészkereskedelem virágzásának köszönhette, amely annyira jövedelmező volt, hogy Jamaica kormányzója is szemet hunyt felette. Port Royalban a kalózok elsődleges kereskedelmi cikkei – a rum, a textil és a puskapor – mellett rabszolgákkal is kereskedtek. Visszaulva a fentiekre, látható, hogy a Misson kapitány által propagált rabszolga-felszabadítás eszméje a valóságban nem feltétlenül jellemezte az összes kalózt.⁹

⁷ Anglia egy ilyen államilag finanszírozott *privateer-hadjárat keretében szerezte meg Jamaicát 1655-ben*. Nuala ZAHEDIEH: Trade, Plunder, and Economic Development in Early English Jamaica, 1655-89. *The Economic History Review*, vol. 39., no. 2. (1986) 210–211.

⁸ Lauren BENTON: Legal Spaces of Empire: Piracy and the Origins of Ocean Regionalism. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 47., no. 4. (2005) 706–707.

⁹ A jamaicai (csempész)kereskedelem jellegzetességeiről, és Port Royal ebben betöltött szerepéről bővebben ld. ZAHEDIEH I. M. 570–593.

Az szintén kérdéses, hogy az utókor számára evidensnek tűnő kalóz-identitás mennyire volt megfogható a korban. Több forrás is azt bizonyítja, hogy a hírhedt kalózkapitányok igyekeztek a legalitás mezsgyéjén belül maradni és elhatárolódni a kalózkodás tevékenységétől, tehát kereskedőnek, vagy *privateernak* titulálva saját magukat. William Kidd például, aki szintén sokáig állami szolgálatban működött, londoni tárgyalásán azal érvelt, hogy az Indiai-óceánon általa elfogott hajókhoz voltak menlevelei (passok), viszont időközben azok elvesztek. A leghíresebb kalóz, Edward Teach pedig, akit első sorban Feketeszakállként ismer a köztudat, miután 1718-ban elfogadta a felkínált amnesztiát, letelepedett Bath Town-ban. Majd egyrészt a Haditengerészet helyi bíróságától szerzett engedélyt hajójára, másrészt vámkezelési papírokat kapott, hogy St. Thomasban kereskedhessen. Ezután viszont elfogott két francia hajót, visszament a bíróságra, majd legénységével együtt azt állította, hogy az egyik hajót sodródva találták és megkapta azt, mint legálisan elkobzottat, a másik megmentéséért elnyert díjat pedig elosztotta maga és a hivatalnokok között.¹⁰ Ebből is látszódik, hogy Teach az illegális tevékenységét a helyi bürokrácia útvesztőin keresztül az állam által meghatározott hajózási törvények figyelembevételével folytatta, kerülve azt, hogy kalózként aposztrofálják.

A történeti háttér árnyaltságát Miklós Tamás a kötet utolsó fejezetében kitűnően bemutatja, prezentálva a kalózok, mint esetleges különálló társadalmi csoport, ambivalens megítélését a történetírásban. Leírja, hogy a kalózokat illetően még a történettudományon belül is találkozhatunk szélsőséges véleményekkel, amelyek vagy egyszerű bestiális bűnözőknek, vagy korukat meghazudtoló demokratikus szabadságharcosoknak tekintik őket. Szerinte

„valahol e két értelmezés között helyezkedik el a kalózkodás objektív gazdasági-politikai funkcióit vizsgáló megközelítés, amely egyrészt a brit birodalom (mindenekelőtt a spanyol gyarmatok rovására megvalósuló) kiépítésében, másrészt a kereskedelmi monopóliumok megtörésében, s ezzel – talán paradoxnak tűnő módon – épp a világméretű szabad kereskedelem kialakulásában játszott szerepére helyezi a hangsúlyt.” (210. old.)

Miklós Tamás tanulmányában részletesen felvázolja a történeti kontextust, szót ejt a kalózhajók és állományaik jellemzőiről, a kalóz-tevékenységek földrajzi leképeződéseiről, illetve magáról *Libertaliaról* és a *Libertalia* által képviselt progresszív társadalmi modellről, amely kiváló lezárást biztosít a kötetnek.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a *Libertalia. Szabad kalózközösségek – az újkor első demokratikus alaptörvényei* hiánypótló munka. Magyar nyelven eddig még nem jelentettek meg kalózokhoz kapcsolódó forrásközlést, amely önmagában értékessé teszi a kötetet. A források tartalma pedig napjainkban is releváns kérdéskört, nevezetesen a kora újkori társadalmi önszerveződés demokratikus jellegének kérdéskörét érintik. A kalózok csoportosulását a 17-18. század fordulóján nem lehet önmagában vizsgálni, hanem kizárólag a kor egyetemes gazdaság- és politikatörténeti körülményeivel együtt.

¹⁰ BENTON I. M. 720.

A kötet ehhez szintén kiváló forrást biztosít. A válogatás jól szerkesztett és az utánuk lévő tanulmányok lefedik az eszme- és eseménytörténeti hátteret, amelyek kiegészülnek a historiográfiai kontextussal. Meves tanulmányában részletesen ismerteti nemcsak a *Libertalia* elemzéséhez szükséges vonatkozásokat, hanem azt az államelméleti kontextust is, amelynek középpontjában a *Libertalia*ban megfogalmazott szabadság-eszme állt. Bemutatja a legújabb szakirodalmakat, többek között Peter T. Leeson, David Cordingly és Marcus Rediker munkáit, akik az utóbbi években a legtöbbet foglalkoztak a témával. Ahogy már említettem, Miklós Tamás átfogó tanulmánya kiváló lezárása a kötetnek, amelynek a végén fogalomgyűjteményként megtalálhatóak a kalózok korabeli elnevezései, segítve az olvasót a forrás értelmezésében.

A *Libertalia*ban megfogalmazott elvek reménykeltőek és példásak, viszont nem lehet elfelejteni, hogy amennyiben létezett is *Libertalia*, vagy egy ahhoz hasonló kalózkolónia, illetve amennyiben valóban léteztek modern értelemben vett kalózkormányok, azok egy izolált és ideiglenesen fennálló mikroközösségre vonatkoztak, így ennek összehasonlítása egy centralizált állammal nem feltétlenül szerencsés. A kalózok világa évszázadok óta foglalkoztatja az embereket. Történeteik, kalandjaik, életük és működésük nem véletlenül áll mind a laikusok, mind a történészek érdeklődésének középpontjában egészen a mai napig. Ez a kötet segít közelebb hozni a magyar olvasót a kalózok világának megismeréséhez és azokhoz a szerzőkhöz, akik vállalva a kockázatot, hogy kalózkódással azonosítják őket, részben kalandvágyból papírra vetették ismereteiket.

HORVÁTH Réka
PhD-hallgató, ELTE BTK

